

David McNeill: Why We Gesture: The Surprising Role of Hand Movements in Communication. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. xviii+206 s.

Autor knihy, emeritní profesor Chicagské univerzity, patří k pionýrům výzkumu gestiky (*gesture studies*). Svými studiemi si vydobyl pevné místo v intelektuálním kánonu tohoto relativně mladého oboru.¹ D. McNeill se zajímá především o vztah gestiky a jazyka a o souvislosti gestiky s myšlením a vývojem jazyka. Recenzovaná kniha je jakýmsi završením jeho předchozích knižních počinů (viz McNeill, 1992, 2005, 2012). Autor doslova uvádí, že jeho nová kniha „korunuje předešlé tři knihy“, neboť se v ní pokouší explicitně zformulovat a rozvinout myšlenku, která byla implicitně přítomna už v one dřívější „nezamýšlené trilogii“ (s. xv). Tuto myšlenku, která je zároveň odpovědí na otázku z titulu recenzované knihy, totiž proč gestikulujeme, autor prezentuje jako zdánlivě jednoduchou hypotézu: gestikulací organizujeme/aranžujeme řeč („to orchestrate speech is why we gesture“, s. 3). Tato hypotéza má řadu aspektů a autor je v knize postupně vykládá.

Kniha je rozdělena do tří částí. První část, *Gesture-orchestrated speech* (Řeč organizovaná gesty, s. 1–106), je nejrozsáhlejší; tvoří ji pět kapitol pojednávajících o hlavních pojmech a argumentačních liniích McNeillovy teorie gestikulace. Druhou část, *Phylogenesi, ontogenesi, brain* (Fylogeneze, ontogeneze, mozek, s. 107–183), tvoří tři kapitoly věnované zmíněným třem pojmům, které jsou klíčové pro autorovu teoretickou nadstavbu směřující ke kognitivní teorii původu a osvojování lidského jazyka. Třetí část, přímočaře nazvaná *The last page* (Poslední strana, s. 185–187), obsahuje krátký odstavec, ve kterém se autor obloukem vrací k hlavní otázce, totiž proč lidé gestikulují.

Podle McNeilla jsou gesta inherentní součástí jazyka, představují jakousi „přirozenou obraznost jazyka“ („the intrinsic imagery of language“, s. 4). Co tímto obratem McNeill přesně myslí, z textu bohužel nevyplývá. Patrně naráží na to, že řada jazykových pojmů má svůj protějšek v gestickém vyjádření – přinejmenším pokud odhalíme v gestu jeho ikonickou, metaforickou nebo symbolickou dimenzi. To je však čtení mezi řádky, autor sám k tomu nic konkrétního neříká. Je ale třeba zdůraznit, že pro McNeillovu teorii není tolik důležitá vazba mezi gesty a *jazykovým systémem*, ale existenční propojení gestikulace a řeči. Gesto a řeč tvoří podle McNeilla nedělitelnou jednotu.

Ústředním pojmem knihy je duální sémióza, na níž se podílí složka gestická a řečová. Tyto dvě složky jsou během formulačního úsilí ve vzájemném napětí a jedna složka ovlivňuje druhou; McNeill hovoří o dialektickém vztahu mezi nimi a o nestabilitě dané tím, že jednu myšlenku zpracovávají dva kontrastní sémiotické mody. Poté, co mluvčí formulaci myšlenky úspěšně dokončí, dochází ke kýžené stabilizaci obou složek – k vy-

¹ Podle A. Kendona, dalšího z průkopníků *gesture studies*, je zájem o gesta v západním myšlení dlouhodobý a začíná už v dobách antických, ale do podoby specifického výzkumného oboru se zkoumání gest začalo formovat až v rozmezí 70. a 90. let 20. století (Kendon, 2004, s. 2). Za plně institucionalizovaný obor můžeme *gesture studies* považovat až v posledních dvaceti letech – od roku 2001 vychází oborový časopis (*Gesture*), od roku 2002 existuje mezinárodní oborové sdružení (*International Society for Gesture Studies*), které pořádá pravidelné mezinárodní konference, od roku 2007 má obor i svou ediční řadu (*Gesture Studies*) a před několika lety vyšla o tomto oboru i objemná dvousvazková encyklopedická příručka (viz Müller et al., 2013, 2014).

tvoření jazykové konstrukce s gestem umístěným na správném místě (*a construction with a gesture at the right place*, s. 56). Samozřejmě hovořit zde o dvou složkách je ošidné, protože se tím narušuje postulovaná jednotnost gesta a řeči. S tím se McNeill vyrovnává tak, že jednak tuto jednotu opakovaně čtenářům připomíná, jednak ji posiluje dalšími pojmy: kromě již zmíněné dialektiky, která obě složky svazuje do pevného celku, a duální sémiózy, která je popisem singulárního procesu se dvěma mody, si McNeill vypůjčuje ještě Merleau-Pontyho pojem „obývání“ (*inhabitation*). Člověk podle McNeilla „obývá“ řeč i gesta; vykonané gesto i vyslovené slovo nejsou *projevem* myšlení, ale *myšlením samým* – jsou nedílnou součástí jednoho myšlenkového procesu (s. 12–15).

Východiskem McNeillových analýz je minimální gesticko-jazyková jednotka, kterou nazývá „vývojový bod“ (*growth point*). Vývojový bod je jakousi minimální myšlenkovou jednotkou tvořenou gesticko-jazykovým nexem, tzn. gestem synchronizovaným s jazykovým výrazem, tj. slovem nebo slovy (s. 21). Tento nexus se zaměřuje na stejný myšlenkový obsah (McNeill používá výraz *co-expressive*). Podle McNeilla odpovídá vývojový bod zhruba „psychologickému predikátu“ L. S. Vygotského (s. 26–27). Z vývojového bodu, v němž dochází k „unifikaci gesta s jazykově kódovanou informací“ (ibid.), pak mluvčí svou myšlenku rozvíjí, artikuluje, sémioticky realizuje.² McNeill zdůrazňuje, že hlavním myšlenkovým zdrojem není ani gesto, ani řeč; obě složky mají stejnou váhu. Sémiotická rozdílnost obou módů, přesněji řečeno jejich kontrastnost, pak vede k dynamickému uspořádávání promluvy. Obraznost gesta interaguje s užitým slovem a možnostmi jazykového systému (McNeill uvádí, že ve vývojovém bodu se kříží statický a dynamický aspekt jazyka, tj. *ergon* a *energeia*, resp. *langue* a *parole*; srov. s. 11, 29).

Pro české lingvisty nebude bez zajímavosti, že se McNeill ve svých pracích stabilně odvolává na Firbasův pojem výpovědní dynamičnosti (*communicative dynamism*).³ Vývojový bod je pro něj místo s nejvyšší výpovědní dynamičností. Zároveň je to místo s nejvyšší mírou propracovanosti gesta. Tyto dva aspekty dává McNeill do souvislosti: čím je gesto propracovanější (elaborovanější, materializovanější), tím víc posouvá výpověď kupředu čili tím větší je jeho výpovědní dynamičnost (s. 3–4). Lidé gestikulují během mluvení v různé míře a s různou intenzitou a v některých pasážích negestikulují vůbec. Podle McNeilla se jedná o přirozené variování, které odráží právě různou míru výpovědní dynamičnosti. Zároveň tvrdí, že míru propracovanosti/materializovanosti můžeme paralelně pozorovat v obou modech, gestice i řeči: nejpropracovanější klauze nebo fráze jsou zpravidla doprovázeny nejrozvinutějšími gesty (s. 13).

Klíčovou otázkou předkládané teorie je, jak dochází k onomu rozvíjení myšlenky z vývojového bodu, tj. k její postupné artikulaci (*unpacking*), a jak funguje gestické organizování řeči (*orchestration*). Autor knihy to vysvětluje na příkladu, ke kterému se

² Srov. s. 21: „It is called a *growth point* because it is meant to be the initial pulse of thinking-for-speaking from which a dynamic process of organization emerges [...]“.

³ Činí tak ale vždy jen s odkazem na jediný Firbasův článek (viz Firbas, 1971). Přitom se víceméně spokojuje s Firbasovou tezí, že prvek z vyšší výpovědní dynamičnosti „posunuje sdělení kupředu“; hlouběji se Firbasovou teorií nezabývá.

opakovaně vrací a který se táhne knihou jako červená nit. Během promluvy „and Tweety Bird runs and gets a bowling ba[ll and drops it down the drainpipe]“, která popisuje scénku z kresleného filmu, zvedne mluvčí obě ruce do výše prsou s dlaněmi směřujícími dolů a vytvarovanými tak, jako by spočívaly na kulatém předmětu, a pak oběma rukama znázorní pohyb dolů, jako by pomyslný předmět vrhl dolů. Trvání celé gestické fráze je vyznačeno v příkladu hranatými závorkami. Tučným písmem je vyznačena realizace vrcholové fáze gesta (*stroke*), tj. té části gestického pohybu, která nese význam (zde pohyb rukou dolů znázorňující vrh). Podtržením je vyznačeno předvrcholové a povrcholové držení (*hold*). McNeill v příkladu nejprve identifikuje vývojový bod: vrcholovou fázi gesta synchronizovanou se slovy „it down“. Vývojový bod obsahuje myšlenku „uvedení kulatého předmětu (bowlingové koule) do pohybu směrem dolů“. Volba vyznačit zrovna tuto myšlenku jako komunikačně nejdůležitější vychází z kontextu vyprávění, ve kterém mluvčí líčí způsoby, jakými hrdina kresleného filmu hatí plány svého protivníka.⁴ McNeill uvádí, že vývojový bod obsahuje od samého počátku i představu konatele – je to vidět na postavení a tvarování rukou při gestikulaci (s. 56). Provedené gesto implikuje sémantickou roli agens a tím vytváří pozici (*slot*) pro odpovídající sloveso; z lexikálních možností (*throw, thrust...*) mluvčí vybírá *drop*, tj. sloveso, které nejlépe odpovídá situaci znázorněné v kresleném filmu (hrdina kouli upustil, nikoli vrhl, tj. využil sílu gravitace). Přípravná fáze gesta začala při zmínce o bowlingové kouli, což podle McNeilla dokazuje, že bowlingová koule byla oním diskurzním prvkem, na který se mysl mluvčího zaměřovala (s. 58).⁵ Synchronizace gesta se slovy *it down*, podpořená krátkým předvrcholovým držením, se aktivně vyhnula slovesu *drops*. Sloveso *drops* sice výstižně popisuje, co hrdina udělal, není však konzistentní s vrhacím gestem, které kouli pojímá jako antagonistickou sílu působící proti druhému z hrdinů (s. 60).

McNeill nesetrvává při popisu gestického organizování řeči na úrovni promluvy, ale analyzuje i delší pasáže. Zaměřuje se tu na několik jevových oblastí. První oblastí je gestická obdoba textové koheze, kterou McNeill nazývá *catchment* (česky bychom mohli mluvit o gestikulační konzistenci nebo jednoduše o rekurenci gest v řeči; pokud bychom chtěli napodobit metaforičnost původního termínu, pak možná o gestickém sbíhání nebo gestických trasách). Pojem je založen na pozorování, že stejné nebo podobné téma generuje v průběhu řeči gesta se stejnými nebo podobnými rysy. Druhou oblastí, kterou McNeill zkoumá, je oblast metapragmatické organizace řeči (*metapragmatic orchestration*). Pojednává tu o organizaci řeči prostřednictvím gestické fáze držení (*hold*), tedy

⁴ McNeill používá termín *field of equivalents* označující množinu rovnocenných možností, ze které člověk vybírá a která se zároveň stává kontextem uskutečněného výběru. Tato myšlenka koresponduje s Vygotského pojmem psychologického predikátu a je – přiznaně – i ozvěnou Jakobsonovy paradigmatické osy ekvivalence (srov. s. 11, 15, 26–27).

⁵ Tato interpretace se zdá být intuitivně správná, na rozdíl od interpretace následující, která fakt, že přípravná fáze probíhala i při vyslovení slovesa, vykládá tak, že mysl mluvčího se na sloveso nezaměřovala (s. 58): „Preparation began at the first mention of the bowling ball, in the preceding clause [...], which suggests that the bowling ball was in discourse focus at that moment. Second, preparation continued right through the verb, suggesting that the verb was not part of this focus.“ Pro úplnost dodávám, že s uvedeným termínem *discourse focus* autor v textu nepracuje a v celé knize se vyskytuje pouze v citované pasáži.

o případech, kdy mluvčí drží ruce nehybně v prostoru a protahuje tak signifikantnost gesta na delší úsek řeči, „přes několik vývojových bodů“ (s. 66). Dále rozebírá případy gestických katafor, tedy situací, kdy gesto předjímá, o čem bude řeč až o chvíli později. Výskyt gestických katafor porovnává v typově rozdílných jazycích, angličtině a turečtině.

Jelikož východiskem McNeillovy teorie je duální sémióza a s ní spojená „koexpresivita“ (jedna myšlenka ve dvou sémiotických modech současně), je autor nucen zabývat se zevrubně otázkou významu gestické složky, což je úkol nesnadný, protože pro gestikulaci platí, že bývá neuvědomovaná, osobitá (idiosynkratická) a do značné míry improvizovaná. Otázku, zda může gestikulace nést sociálně sdílený význam, se autor snaží zodpovědět prostřednictvím dvou pojmů – napodobování a metaforičnosti. Případy, kdy naslouchající osoba bezděčně napodobuje gesta mluvčí osoby, interpretuje McNeill tak, že „osoba A organizuje [*orchestrates*] řeč osoby B“ (s. 87). Mezi komunikanty se ustavuje jakási interkorporalita (*intercorporeity*) a na jejím základě dochází k utvoření „dvojtělesného vývojového bodu“ (ibid.). McNeill to ilustruje zajímavým případem, při němž spontánně spolugestikulující posluchač vnuke svým gestem mluvčí osobě chybnou vzpomínku na popisovanou událost. Zatímco sociální dimenzi gestikulace se pokouší McNeill ukázat na případech napodobování gest druhého, sémantickou dimenzi uchopuje prostřednictvím metaforičnosti. Gestikulace je podle McNeilla metaforická a díky této vlastnosti může být spojena s nekonečným množstvím významů (srov. s. 94: „Via metaphor the meanings that gesture can orchestrate are unlimited“). McNeill interpretuje jako skryté metafory (*inner metaphors*) i symbolická gesta (*emblems*): např. palec nahoru a palec dolů je v souladu s kognitivní teorií metafory, podle níž je dobré nahoře a špatné dole (s. 99).

To jsou základní rysy McNeillovy teorie gestikulace, jak ji představil v první, nejrozsáhlejší části knihy. Není samozřejmě možné se tu věnovat detailům ani podružným pasážím, které v knize zaujímají poměrně značný prostor (např. polemikám s jinými teoriemi, problematice vnitřní řeči nebo pokusu aplikovat teorii vývojového bodu na oblast hudby).

V druhé části knihy se autor věnuje fylogenezi a ontogenezi člověka a otázkám neurologickým. Formuluje zde originální hypotézu původu jazyka, a to pod heslem „ekviprimordiality řeči a gesta“ (s. 109). Tuto hypotézu staví proti hypotézám, které tvrdí, že se jazyk vyvinul buď z gestických (*gesture-first*), nebo vokálních (*speech-first*) projevů. Podle McNeilla nedokáže ani jedna z těchto hypotéz vysvětlit, jak vznikla gesticko-řečová jednotka. Přichází proto s hypotézou, podle níž došlo před stovkami tisíc let ke kvalitativní změně ve vývoji mozku – k vytvoření nového druhu zrcadlových neuronů. Na rozdíl od běžných zrcadlových neuronů, které se aktivují jak při vykonávání nějaké aktivity, tak při pozorování této aktivity u druhých, vyvolávají tyto nové zrcadlové neurony u gestikulujícího jedince zároveň reakci jakoby z perspektivy druhého člověka. Tato autoreakce (*self-response*) je podle McNeilla neurologickým základem pro ustavení sociální dimenze gestikulace. Nové zrcadlové neurony, které autor označuje jako „otočené“ či „posunuté“ (*inverted/twisted*), vytvářejí vazbu mezi myšlením, jazykem a rukama (*a thought–language–hand link*), kterou McNeill označuje jako „Meadovu smyčku“ (*Meads's Loop*; podle filozofa a sociálního psychologa G. H. Meada). Tato hypotéza,

představená již v autorově dřívější knize (McNeill, 2012), však nenachází mezi současnými badateli v oblasti evoluce a geneze jazyka silnější odezvu (v přehledových článcích z poslední doby o ní nenajdeme ani zmínku, přestože McNeillovy práce jinak citují, srov. Ferretti et al., 2018; Fröhlich et al., 2019).

McNeillovy úvahy o původu jazyka nejsou založeny jen na spekulacích ohledně vývoje mozku. McNeill vychází také z paralely mezi fylogenetickým a ontogenetickým vývojem (k dlouhým dějinám této myšlenky srov. Fulka, 2017). Řadu teoretických návrhů proto odvozuje z pozorování osvojování jazyka u dětí a podobně vyhodnocuje i studie zkoumající osoby s mozkovými anomáliemi, abnormálním vývojem nebo poruchami řeči.

V závěrečné, třetí části autor na několika řádcích shrnuje své odpovědi na ústřední otázku knihy. Své shrnutí doplňuje vyznáním, že byl v pokušení pustit se do filipiky proti „komputerizaci bytí“ a proti předpokladům, na kterých myšlenka komputerizace staví, ale že si to nechá na jindy.

Recenzovaná kniha nabízí čtenářům sumarizaci silné hypotézy, totiž že lidé pomocí gestikulace organizují svou řeč a že řeč a gestikulace tvoří jednotu nejen z hlediska komunikačního, ale i z hlediska psychologického vývoje jedince a evolučního vývoje lidského druhu. Slabinou této teorie je, že vychází z empirických dat zahrnujících jen velmi malý výsek z komunikačních aktivit člověka. Vychází výlučně z vyprávění nahraných v laboratorních podmínkách. Tato vyprávění jsou navíc tematicky uniformní – jako stimul k vyprávění experimentátoři použili buď krátký kreslený film, nebo celovečerní hraný film. To se jeví ve světle širěji koncipovaných výzkumů, které čerpají materiál z řady oblastí každodenního života (srov. zejm. Streeck, 2009), jako značně limitující. Zdá se navíc, že autor je někdy příliš ve vleku experimentálního způsobu uvažování, takže místo toho, aby svá tvrzení doložil průkaznými daty, ponouká čtenáře k neprůkazným experimentům s introspekci (srov. s. 9–10). Způsob, jakým se s introspekci v knize zachází, je někdy zarážející – jako by introspekce měla vést k vniknutí do cizí mysli, a nikoli k zakoušení vlastních prožitků.⁶

Jinou slabinou knihy je prezentace dat, která neodpovídá možnostem dneška. Bez videonahrávek, které by si mohl čtenář prohlédnout, je řada analytických tvrzení a interpretací špatně ověřitelná. Autor např. klade důraz na detaily při analýze, ale čtenáři poskytuje jen verbální popis těchto detailů, tedy popis, který je nutně interpretativní (srov. např. s. 91). Doprovodné videonahrávky by myslím měly být standardní výbavou každé publikace o gestikulaci.

Po formální stránce je kniha poměrně dobře připravená. Kromě několika nepodstatných překlepů, které nijak zásadně nebrání porozumění, jsou však v knize i místa, se kterými si čtenář nebude vědět při prvním čtení rady. Po několikerém přečtení pak zrekonstruuje autorskou (nebo editorskou) chybu, např. chybějící slovo. Takových případů

⁶ Srov. s. 87: „By replicating another person’s gesture and speech, the mimic imports a gesture–speech unit. It is a tool for the coder to absorb and materialize an absent speaker’s thought and speech [...]“. Srov. k tomu též pododíl *Self-demonstrations* na s. 15–18.

naštěstí není v knize mnoho.⁷ Ani v bezchybných pasážích se však člověk někdy nemůže zbavit dojmu, že by textu prospěla větší editorská péče. Některé pasáže v knize jsou nejasné, protože jsou buď příliš komplikované, nebo příliš stručné. Vzhledem k tomu, že autor na serveru ResearchGate již v roce vydání knihy publikoval doplňky k šesti kapitolám,⁸ zdá se, že si jistou nehotovost textu uvědomoval.

Závěrem: Kniha je sumarizací autorova celoživotního zkoumání a zaslouží si naši kritickou pozornost. Je zároveň pobídkou k dalšímu promýšlení fascinujícího tématu lidské gestikulace a jejího vztahu k jazyku a myšlení.

LITERATURA

- FERRETTI, F. – ADORNETTI, I. – CHIERA, A. – COSENTINO, E. – NICCHIARELLI, S. (2018): Introduction: Origin and evolution of language – An interdisciplinary perspective. *Topoi*, 37, s. 219–234.
- FIRBAS, J. (1971): On the concept of communicative dynamism in the theory of functional sentence perspective. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, 20, A 19. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, s. 135–144.
- FRÖHLICH, M. – SIEVERS, CH. – TOWNSEND, S. W. – GRUBER, T. – VAN SCHAIK, C. P. (2019): Multimodal communication and language origins: integrating gestures and vocalizations. *Biological Reviews*, 94, s. 1809–1829.
- FULKA, J. (2017): *Když ruce mluví: Gesto a znakový jazyk v dějinách západního myšlení*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- KENDON, A. (2004): *Gesture: Visible Action as Utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCNEILL, D. (1992): *Hand and Mind: What Gestures Reveal about Thought*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- MCNEILL, D. (2005): *Gesture and Thought*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- MCNEILL, D. (2012): *How Language Began: Gesture and Speech in Human Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MÜLLER, C. – CIENKI, A. – FRICKE, E. – LADEWIG, S. H. – MCNEILL, D. – TEßENDORF, S. (eds.) (2013): *Body – Language – Communication: An International Handbook on Multimodality in Human Interaction*, 1. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton.
- MÜLLER, C. – CIENKI, A. – FRICKE, E. – LADEWIG, S. H. – MCNEILL, D. – BRESSEM, J. (eds.) (2014): *Body – Language – Communication: An International Handbook on Multimodality in Human Interaction*, 2. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton.
- STREECK, J. (2009): *Gesturecraft: The Manu-Facture of Meaning*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

Petr Kaderka

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Letenská 4, 118 51 Praha 1

<kaderka@ujc.cas.cz>

⁷ Příkladem může být tato věta: „there is a ‘contradiction’ between gesture and form in terms of their semiotic modes“ (s. 30). Čtenáři patrně nebude jasné, proč autor píše o rozporu mezi gestem a formou a o jaké formě je vlastně řeč, dokud se nevrátí k předchozí větě, ve které se hovoří o napětí mezi gestem a *jazykovou* formou: „the classic dialectic triad of thesis (gesture)–antithesis (language form)–synthesis (a construction with the gesture in the right place)“ (ibid.). Bez adjektiva *jazyková* nedává uvedená věta smysl, neboť i gesto má svou formu.

⁸ Viz <https://www.researchgate.net/publication/290395048_WWG_Chap_6_update>.